

Afsnit 2: Flådens fødsel: Tiden omkring 1510

Rigsadmiral Peder Skram (ca. 1503 - 1581) stod i lange perioder i spidsen for den danske flåde. Han deltog i svenskekrigene under Christian den Anden, og var herefter i udenlandsk tjeneste. Under Christian den Tredje var han i 1535 chef for en dansk-svensk-prøjsisk flådestyrke, som rensede Østersøen for skibe fra Lübeck. Det gav ham tilnavnet "*Danmarks vovehals*". Han jagede blandt andet en styrke fra Lübeck op igennem Lillebælt, og da de ikke kunne passere skanserne ved Middelfart, måtte de prøve at undslippe gennem Svendborgsund.

Peder Skram stod efter dem og erobrede de fleste af de skibe, som efterhånden endte på grund og blev stukket i brand.

Brandene blev slukket, og han fik sig et nyt admiralskib, som lybækkerne tidligere havde erobret fra Danmark. Han havde også sendt skibe uden om Svendborgsund, så de kunne tage sig af dem, der måtte slippe igennem sundet. De blev erobret ved den østlige udsejling, bortset fra et enkelt, som først blev erobret helt nede ved den tyske kyst. Peder Skrams sejr var total.

Da Danmark kom i krig med Sverige knap 30 år senere, så var det atter den gamle admiral, som blev sat til at lede de danske flådestyrker.

Herluf Trolle (1516 - 1565) blev udvalgt af kongen til at være admiral, fordi han var en god administrator. Han havde ikke nogen baggrund som sømand. Han var adelig og blev rigsråd i 1557 og i 1559 flådens øverste chef. En af hans skibshefer gav følgende karakteristik af Herluf Trolle:

"Vi har en god og dygtig admiral, som gør alle vel, og er der nogen ting, vi ej forstår, der underviser han os vel deri."

Han var stort set til søs fra starten af Den nordiske Syvårskrig i 1563 og frem til sin død. I to slag ved Øland i sommeren 1564 besejrede han svenske flådestyrker. I 1565 blev han alvorligt såret af et haglskud i arme og ben under en træfning mellem hans skib "Jægermester" og det svenske skib "Troilus" nær den Mecklenburgske kyst. Han blev bragt til København, hvor han døde af sine sår. Kort forinden havde han fået besøg af den lærde teologiprofessor Niels Hemmingsen, som rådede ham til at blive i land, for han havde jo allerede ydet så meget. Hertil svarede Herluf Trolle med de ord om sin forsvarsindsats og sine privilegier, som Hemmingsen så kunne bruge under sin ligprædiken i Vor Frue Kirke:

"Mister jeg mit liv, så får jeg vel liv igen. Vide I hvorfor vi hedde herremænd, hvi vi bære guldkæder og have jordegods og ville være yppermere og højere agtet end andre? Derfor have vi denne ære for andre, at når vor konning og herre, land og rige haver det behov, da skulle vi rigens fjender afværge, beskytte og beskærme med magt og al formue vor fædrene rige, at vore undersætter må bo og være udi fred og rolighed".

Søren Norby (ca 1470-1530) var en atypisk flådechef. Han tilhørte lavadelen og kom fra Fyn og havde således ikke selv godser, ej heller fine forbindelser. Han blev flådechef i kraft af sin dygtighed, og siden 1507 havde han opereret med en dansk eskadre i den østlige Østersø. Han blev senere Christian den Andens håndgangne mand, og kongen udpegede ham til at være kongelig hovedsmand på Island fra 1515 til 1517. Da krigen i Østersøen spidsede til, blev Søren Norby udnævnt til lensmand på Gotland i 1517, som han kendte godt fra sine tidligere togter og fra 1519 tillige som lensmand på Øland. Han deltog i den følgende belejring af Stockholm, og efter byens overgivelse blev han slået til ridder. Han stod endvidere Christian den Anden bi under det stockholmske blodbad. Da kongen herefter ville sende en ekspedition til grønlandske farvande og ønskede Søren Norby som leder, meddelte Søren Norby, at han efter påske i 1521 *"vil være rede og løbe til Grønland eller andetsteds, hvor Eders Naade vil have mig i Verden"*. Inden det kom så langt, blev Christian den Anden jaget ud af både Sverige og Danmark. Søren Norby holdt sig loyal, som den eneste lensmand, og han søgte en tid at balancere mellem Frederik den Første, den svenske kong Gustav Vasa og handelscentret eller bystaten i Lübeck. Christian den Anden stak af til Nederlandene med dele af den danske flåde. Her mødte Søren Norby op, klar til at tjene majestæten, men han havde ikke brug for ham. I stedet meldte han sig til hans kejserlige svoger, kejser Karl den Femte, i hvis tjeneste han faldt under belejringen af Firenze i 1530.

Admiralstitlen stammer fra de arabiske lande. I den arabiske ekspansionsperiode, hvor hele Afrikas nordkyst og dele af det nuværende Spanien og Portugal blev underlagt arabiske fyrster, da kaldtes en flådechef for "amir-al-bahr". Direkte oversat betyder det "emir over havet" eller "havets behersker". Denne titel kom til Europa via Sicilien i det 12. århundrede, og i 1249 blev titlen også benyttet i Frankrig, hvor en flådechef blev kaldt for "amiral". Inden udgangen af det 13. århundrede blev titlen også benyttet af englænderne, som dengang besad "Cinque Ports" ("De fem Havne"). Det var fem havne på den nuværende franske kanalkyst. Englænderne i Cinque Ports blandede titlen "amiral" sammen med det latinske ord "admirabilis", som betyder "beundringsværdig", så de kaldte deres flådechefer "admirals".

I Danmark blev titlen "admiral" i begyndelsen af 1500-tallet brugt om en styrkechef i en bestemt periode eller på et bestemt togt, og der var altså tale om en udpeget chef, ikke om en grad. Efter ganske få år blev det en gradsbetegnelse.

Til besætningen på Christian den Tredies skib "Fortuna" hørte 3 skippere (navigatorer), 4 styr-mænd, 120 bådsmand (matroser), 4 pøkere (jungmænd/letmatroser) og 3 tømmere. Til krigsførelsen hørte 31 bøsseskytter og 200 krigsfolk. Endelig var der om bord i skibet 5 kokke og kældersvende, 2 bartskærere (som tog sig af sårbehandling, amputationer m. m.), 4 pibere og trommeslagere samt 1 prædikant, i alt 377 mand. Hovedbevæbningen bestod af ca. 50, formentlig mindre, kanoner.

Kong Hans (f. 1455, 1481 - 1513)

Mange har sikkert lært i skolen, ”at flåden stammer fra kong Hans’s tid”. Det er også rigtigt. Men inden da havde der været mange forskellige tiltag for at etablere en eller anden form for ”sømagt” i relation til kongemagten. I årene inden havde kongen sine egne skibe, som undertiden blev udrustet til krig. Han kunne lønne købmænd, skibsejere (redere) eller skippere til at udføre opgaver for sig, og han kunne udstede kaperbreve til skippere. Med et sådant brev blev de en slags statsautoriserede sørøvere i de farvande, hvor kongen ville demonstrere sin magt.

Først omkring kong Hans’s regeringstid begynder man at få danske kilder, som kan belyse opbygningen af flåden. Inden da har historikerne været henvist til hovedsageligt svenske, tyske og hollandske kilder, og da disse ofte har været modstanderen, giver kilderne måske et fortegnede billede. Kong Hans var konge af Danmark og Norge, og i en kortere periode fra 1497 havde han tillige været konge af Sverige. Kongen havde fulgt udviklingen i andre lande, blandt andet i England og Nederlandene, hvor man etablerede kongelige flåder i 1480’erne. En stærk dansk flåde kunne skabe fred i Østersøen og fjerne Hansaens handelsmonopol. Danmark kunne overtage denne handel og atter få Sverige med i Unionen.

Flådens fødsel dateres til den 10. august 1510. Her giver Kong Hans i København på Sankt Laurentii dag (den 10. august) 1510 lensmanden på Laholm, rigsråd Henrik Krummedige, bestalling ”som øverste kaptajn og høvedsmand for alle søkaptajner”. Skibscheferne i flåden benævnes indledningsvis som høvedsmænd, der i enkelte tilfælde dækker betegnelsen som chef for den ombordværende styrke af soldater. Høvedsmændene var ikke nødvendigvis uddannede navigatører. De fire vigtigste høvedsmænd omkring flådens fødsel var Henrik Krummedige, Jens Holgersen Ulfstand, Søren Norby og Tile Giseler, der i øvrigt var gift med Søren Norbys søster. De blev ikke betegnet som admiraler før nogle år senere. Tile Giseler omtales som admiral i 1523.

En række faktorer spillede en rolle i forbindelse med etableringen af den danske flåde. Kongen var interesseret i den meget omfattende handel i Østersøområdet. Transporterne foregik med skib, men det var hovedsageligt tyske købmænd fra bystaterne eller Hansaen i Nordtyskland, især Lübeck, Rostock, Wismar og Danzig, som tjente på handlen.

Søvejen ind og ud af Østersøen gik via Øresund, og den danske konge kontrollerede ind- og udsejlingen. Med en fæstning på hver side og veludrustede skibe i nærheden kunne kongen opkræve afgift af de passerende skibe. Hermed blev sundtolden indført, men afgiften gik ikke til staten men derimod til kongen personligt. Af disse midler betalte han så en flåde, der kunne holde fred i Østersøen, så søhandlen kunne trives uden indblanding fra konkurrerende magter eller sørøvere. Kongen anskaffede således en orlogsflåde. Ordet ”oorlog” betyder krig på hollandsk. Der var ikke nok skibe i flåden i de første år, så helt frem til Christian den Fjerdes tid bliver der ”udskrevet skibe til orlog”. I 1543 udrustede man eksempelvis en flåde på 40 skibe, hvoraf halvdelen var orlogsskibe.

Fjenden var først og fremmest Lübeck og dernæst Sverige. Og da Rusland også havde et modsætningsforhold til Sverige skabte det grundlag for en alliance mellem Rusland og Danmark, der varede i mange hundrede år, om end man i enkelte perioder også har været tæt på krig mellem de to lande. Kong Hans blev som nævnt kronet til konge af Sverige i 1497, men tabte i år 1500 ganske uventet et slag i Ditmarsken mod de lokale bønder. Herefter blev der uro i både Norge og Sverige, som ønskede en anden konge. Oprøret i Norge blev slået ned af Henrik Krummedige. I stedet for at drage ind i Sverige med en hær benyttede kong Hans flåden til at udføre en blokade mod svenske havne. Lybækkerne måtte derfor opgive at handle på Sverige, og svenskerne så sig tvunget til at slutte fred med Danmark i 1509. I perioden 1510 - 1512 eskalerede modsætningerne med Lübeck idet deres skibe plyndrede kysterne ved Øresund, på Lolland og i Blekinge. To gange bliver Bornholm inddraget i krigen. I 1512 nedkæmpes den Lübske flåde blev slået, og Lübeck blev tvunget ud af krigen. Den danske flåde havde vundet sin første sejr. Ved fredsftalen i 1512 blev Hansaens magt stækket, og byen måtte betale en stor erstatning. Kong Hans kunne ved denne lejlighed erklære, at

”strømmene i Vore lande er fri, og Vi er ikke til sinds, til skade for riget og til fordel for Lübeck at lukke dem for nogen søfarende nation.”

Christian den Anden (f. 1481, 1513 – 1523)

Efter kong Hans's død i 1513 bliver Christian den Anden konge. Han erobrer efter nogle belejringer Stockholm og gennemfører ”det stockholmske blodbad” der er rettet mod adelen. Kongen må flygte til Nederlandene i 1523, og han tager det meste af flåden med sig. I 1531 prøver han at vende tilbage med en flådestyrke på 25 orlogsskibe og 7.000 mand. De følgende år er præget af oprør og ”grevens fejde”. Omkring 1536 genopstår den danske flåde som en magt i Østersøen. Lübeck er ikke længere en trussel, men det bliver Sverige.

Besætningerne og udrustningen

Skibsbesætningerne havde i vikingetiden haft to funktioner. De udgjorde besætningen på deres skib med sejl og årer, men de var også soldater, når de gik i land, eller hvis man skulle slås med en anden skibsbesætning til søs. I tiden op til kong Hans's regeringstid kom en spændende udvikling, som medførte en opdeling, således at nogle tog sig af sejladsen, og andre af kampopgaverne. Skipskaptajnerne og deres søfolk tog sig af sejladsen, medens de adelige stillede med tropper og tog sig af kampen. En britisk historiker har beskrevet den tilsvarende udvikling i England:

“There were gentlemen and there were sailors in the navy of Henry the Eight. The problem was that the gentlemen were not sailors, and the sailors were not gentlemen”.

Det rummer på engelsk et lille ordspil omkring ordet gentleman med relation til de adelige:

”Der var adelige og der var søfolk i Henrik den Ottendes flåde. Problemet var, at de adelige ikke var søfolk, og søfolkene ikke var gentlemen”.

Kongen hyrede blandt andet nogle skipperne fra tyske og hollandske havne, som havde sejlet i årevis i danske farvande. To af skipperne i kong Hans's flåde havde været i Nordamerika ca. 20 år inden Columbus! Det var Hans Pothorst og Didrik Pining.

Der var tale om erfarne og særdeles hårdføre folk, som var vant til at operere i farvande med fjender og sørøvere.

Pothorst er afbilledet sammen med sit våbenskjold, på et kalkmaleri i Sankt Maria Kirke i Helsingør.

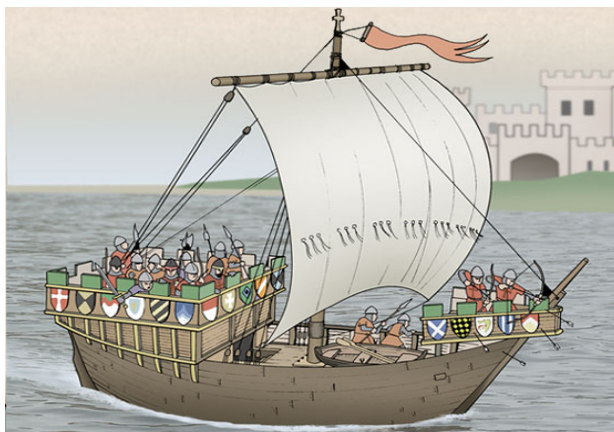
Skibene og værfterne

Skibene kendes fra byvåben og segl, kalkmalerier og tegninger på kirkevægge og indridsninger i kirkebænke. Dimensionerne og arbejdsudførelsen kendes fra brevvekslinger mellem kongen og værftet eller breve mellem for eksempel den danske og den skotske konge. Derimod kniber det meget med viden omkring skibenes detaljer så som rigning, skrogform, sejlføring, inspiration fra Middelhavets sejlskibe etc. Normalt var de nordiske skibe klinkbyggede, det vil sige, at den ene bordplanke gik ud over den underliggende, fra kølplanken og op mod rælingen. Skibe fra Middelhavet var oftest kraelbygget, hvor bordene lå kant mod kant.

De nordtyske handelsbyer stod for en ret stor del af handlen i Østersøen, og herfra udvikledes det mest almindelige handelsskib, Koggen. - Af øvrige skibstyper skal nævnes:

- Holk, som var et relativt stort skib, ofte udrustet til krig,
- Krael eller karavel, en type fra Middelhavet,
- Karak, et fyldigt/rundt handelsskib med stormast og mesanmast,
- Krejert, et mindre handelsskib, som afløser Koggen og
- Snicke (eller en snekke).

Man ved, at store skibe omtales som ”mærsskibe”, det vil sige, at de er så store, at der er et mærs/en platform i masten, over råen til storsejlet. Senere kan man på de historiske illustrationer se store skibe med mærskurve, hvor der er folk med buer, geværer eller små kanoner, som kan beskyde folk på dækket af fjendtlige skibe. Karakker skulle have større dybgang end tilsvarende holke, og de havde svært ved at passere de danske farvande på grund af dybgangen.

Handelsskibe blev ændret til krigsbrug, og de fik bygget kasteller for og agter. Det var en slags ”borge” for besætningerne, og da der blev indført ildvåben (”bøsser” - det vil sige geværer og kanoner), måtte man til at specialbygge skibene til at bære disse våben. Nogle af dem blev benævnt ”stenbøsser”, fordi de skød med stenkugler, andre blev kaldt ”slanger”. Det var langløbende geværer eller kanoner. Ofte var der let skyts i for- og agterkastellerne og oppe i mærsene, medens de tungere kanoner af hensyn til stabiliteten måtte anbringes så lavt som muligt, og de skulle skyde igennem kanonporte.

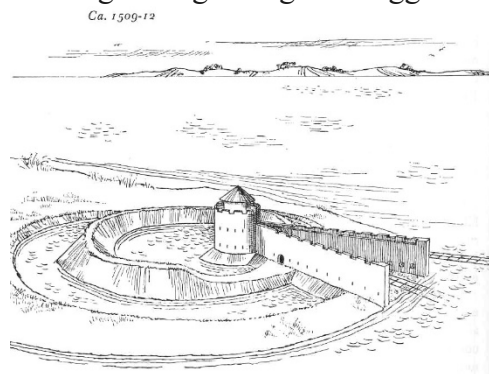
Kong Hans påbegyndte bygningen af to meget store skibe omkring 1509. ”Engelen” var klar i 1510 og ”Maria” i 1514. De blev formentlig bygget i henholdsvis Sønderborg og Bremerholm i København. Andre europæiske regenter havde ladet bygge et ”prestigeskib”, som kunne vise omverdenen, hvilken magt den pågældende regent besad. De to danske pragtskibe skabte respekt om den danske flåde meget langt fra Danmark. De var hver på omkring 300 - 400 læster, det vil sige på ca. 600 - 800 tons, måske lidt større, da der var forskel på ”læsterne”. I 1510 var Henrik Krummedige hovedsmand på ”Engelen”.

I samme periode tager kong Hans et nyt flådeværft i brug. Han grundlægger et værft på den lille ø Æbelø i Nakskov Fjord, som han anskaffer i 1508.

Øens navn ændres til Slotø, og nær værftet bygges slottet Engelsborg. Kongen aflægger besøg på værftet i 1511. Værftet lå ideelt.

Det var tæt på lybækkerne, men det lå godt beskyttet i et vanskeligt navigabelt farvand, men med en dyb rende helt ind til værftet.

Endelig lå der et kongeligt værft i Kalundborg. Kongen anskaffer også skibe fra England, ligesom han rekvirerer skibe hos sin nevø, kong Jacob den Fjerde af Skotland.

Christian den Tredje og Frederik den Anden

Under **Christian den Tredje** (f. 1503, 1534 - 1559) blev der genetableret en dansk orlogsflåde, som skabte beundring rundt omkring i Europa.

Kongen var så stolt af sit flagskib "Fortuna", at han beordrede flådens chef, admiral Christoffer Thrundsens, til at lade fremstille en tro kopi af skibet, to alen lang.

Dette lagde formentlig grunden til Flådens flotte modelsamling.

Den følgende konge, **Frederik den Anden** (f. 1534, 1559 - 1588), lagde stor vægt på navigationssikkerheden, så han sørgede for fyr på Skagen, Anholt, Kullen og ved Falsterbo. Således at handelen uhindret kunne gå fra "Vestersøen" (Nordsøen) til Østersøen.

Han udgav desuden i 1561 "Frederik den Andens søret", hvori han redegjorde for retstilstanden til søs, hvilke havområder, der tilhørte ham og om retten til at drive søhandel og fiskeri. Han sørgede for, at danske orlogsskibe patruljerede i de farvande, som kongen gjorde krav på.

Den svenske konge **Gustav Vasa** (1523 - 1560) opbyggede i sin 37-år lange regeringstid en flåde, som efterhånden blev en trussel for den danske flåde. Hans efterfølger, Erik den Fjortende, var ivrig efter at vise sin magt, og da Frederik den Anden ønskede at genoprette unionen og sætte sig på den svenske trone, så brød Den nordiske Syvårskrig ud i 1563.

Peder Skram var flådefører i det første år, men afgik på grund af alder. Herefter overtog Herluf Trolle, som døde af sine sår i 1565. Otto Rud overtog flåden ved Herluf Trolles død, men hans skib blev isoleret under kamphandlingerne den 7. juli 1565, hvor kun 100 ud af 1.100 mand var kampduelige, måtte Rud stryge flaget. Otto Rud døde af pest i svensk fangenskab tre måneder senere. I løbet af sommeren 1565 havde Danmark således mistet to flådechefer på kun to uger.

Gustav Vasa

Da krigen sluttede, havde Rusland erobret Narva og dermed fået adgang til Østersøen, hvorfra den polske flåde ville forhindre russerne i at drive handel. Den russiske tsar hyrede derfor en dansk veteran fra Syvårskrigen, Carsten Rode. Den 30. marts 1570 fik den russiske flåde dermed sin første admiral, idet tsaren skrev i kaperbrevet: "*Carsten Roden Muschovitichen bestalten Admirals in die See Bestallung*" (Carsten Rode, med bevilling som admiral fra Moskvariget).

Efter krigen konsoliderede Frederik den Anden sin magt i Østersøen og i stræderne. Derpå fulgte en fyrreårs periode, hvor handlen i området blomstrede. Den nyvundne sikring af forholdene i Østersøen fik Frederik den Anden til at forhøje sundtolden. Det gav ham tilstrækkeligt med midler til at kunne rive det gamle slot Krogen ned og på samme sted at bygge et nyt, prestigefyldt og frygtindgydende slot Kronborg, hvorfra han kunne opkræve afgifter af de passerende skibe.

L.E.K